

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-151>

УДК 338.432:631.95

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСНОВ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

THEORETICAL ASPECTS OF THE FOUNDATIONS OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF RURAL AREAS

Гладкіх Тамара Володимирівна

аспірантка,

Вінницький національний аграрний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7185-057X>

Hladkikh Tamara

Vinnitsia National Agrarian University

У статті розглядаються теоретичні аспекти основ екологічної безпеки сільських територій, які є критично важливими для забезпечення сталого розвитку аграрних регіонів. Визначено ключові компоненти екологічної безпеки, зокрема, збереження природних ресурсів, моніторинг довкілля, впровадження екологічно безпечних сільськогосподарських практик та управління відходами. Аналізуються основні виклики, з якими стикаються сільські території, такі як деградація ґрунтів, забруднення водних ресурсів і зміни клімату. Особливу увагу приділяється соціально-економічним факторам, які впливають на екологічну ситуацію, та необхідності підвищення екологічної свідомості населення. Стаття підкреслює важливість інтеграції екологічних принципів у політику та практику управління сільськими територіями для забезпечення їхньої екологічної стійкості та добробуту населення.

Ключові слова: екологічна безпека, сільські території, сталий розвиток, природні ресурси, соціально-економічні фактори, екологічна свідомість.

This article explores the theoretical aspects of the foundations of ecological safety in rural areas, which are crucial for ensuring the sustainable development of agricultural regions. The concept of ecological safety encompasses a wide range of components, including the preservation of natural resources, environmental monitoring, the implementation of environmentally friendly agricultural practices, and waste management. As rural areas are often characterized by their dependence on natural resources, the article emphasizes the importance of sustainable resource use to prevent degradation and ensure ecological balance. The analysis identifies key challenges faced by rural territories, such as soil degradation, water pollution, and the impacts of climate change. Soil erosion, salinization, and the overuse of chemical fertilizers pose significant threats to soil health, leading to reduced agricultural productivity and biodiversity loss. Additionally, the contamination of water resources due to agricultural runoff and improper waste disposal exacerbates these issues, posing risks to human health and ecosystems. The article also highlights the social and economic factors that influence ecological safety, including the need for increased environmental awareness among local populations. Raising public consciousness about sustainable practices is essential for fostering community engagement in ecological initiatives and promoting responsible resource management. In conclusion, the findings underscore the critical role of theoretical frameworks in understanding and enhancing ecological safety in rural territories. The article calls for a multidisciplinary approach that combines environmental science, social studies, and agricultural practices to address the complex challenges faced by rural areas. By prioritizing ecological safety, communities can work towards a sustainable future that benefits both the environment and society.

Keywords: environmental safety, rural areas, sustainable development, natural resources, socio-economic factors, environmental awareness.

Постановка проблеми. Глобальні політичні виклики, а також процеси євроінтеграції й децентралізації в Україні стали каталізаторами економічних змін у сільських регіонах, які, переживаючи системну трансформацію, опинилися в кризовому стані.

Це проявляється у зменшенні зайнятості, деградації соціальної інфраструктури та стрімкому скороченні чисельності населення, особливо у віддалених і малих селах. Така ситуація призвела до зниження добробуту й якості життя мешканців, попри багаті

природні ресурси регіону. Розвиток сільських територій має на меті відновлення всіх сфер життєдіяльності села, зокрема аграрного сектору, з акцентом на підтримку та розвиток селянства як основи сільського господарства [1, с. 46].

Сьогодні особливо важливо усвідомити необхідність розвитку сільських територій як ключового елементу регіональної політики, спрямованої на соціально-економічне перетворення та відродження українського села. Розвиток цих територій охоплює зміни в інституційних, економічних, екологічних, демографічних, соціальних і культурних аспектах, що безпосередньо впливають на підвищення якості життя сільського населення [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти актуальних на сьогодні питань розв'язання економіко-екологічних проблем сільських територій, розвитку збалансованого природокористування, розробки та наукового обґрунтування еколого-збалансованих моделей сталого розвитку сільського господарства і сільських територій належать таким науковцям як: Г. М. Калетніку, С. М. Лутковській, Н. В. Германюк, В. Барановському, В. В. Волошину, Л. Є. Купінець, С. І. Мельнику, Д. Х. Медоузу, Т. Ю. Туниці, О. І. Фурдичку, Є. В. Хлобистову та іншим вченим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність численних досліджень у сфері екологічної безпеки, теоретичні аспекти цієї проблеми щодо сільських територій залишаються недостатньо дослідженими.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз теоретичних аспектів екологічної безпеки сільських територій, виявлення основних викликів і проблем, а також розробка рекомендацій щодо впровадження екологічних практик для забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна безпека сільських територій є важливим елементом сталого розвитку, оскільки ці регіони забезпечують продовольство, збереження біорізноманіття та екологічну рівновагу. Основні аспекти екологічної безпеки сільських територій включають природоохоронні, соціально-економічні та управлінські заходи, спрямовані на запобігання екологічним ризикам та зменшення негативного впливу людської діяльності.

Вітчизняні науковці поняття «сільські території» тлумачать як складну

багатофункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними й іншими характеристиками [3]. Павлов О. І. [4] під сільською територією вважає, що це «територіальна одиниця самоуправління, що діє в рамках закону, заснована на історичному досвіді, традиціях господарювання, що об'єднує територіальну громаду з метою вирішення проблем і сприяння розвитку території». Аналізуючи поняття «сільські території», автор [4] відносить сільські території до складу більш глобальних утворень: біосфери, єдиної господарської системи країни та системи розселення, та вказує, що: «вони складаються з природних, соціальних, виробничо-господарських, політичних складових, які перебувають під управлінським впливом владних інститутів (територіальних громад, органів місцевого самоврядування, органів державної влади), бізнесових структур та громадських організацій. Усі структурні компоненти зазначеної системи перебувають у взаємозв'язку між собою, а також з елементами інших систем».

Європейський підхід до регулювання аграрної економіки ґрунтується на програмно-цільовому методі та визначає ключові напрями діяльності в сфері охорони довкілля в сільському господарстві через програмні документи. Основними документами ЄС у цій галузі є програми, які є частиною Спільної аграрної політики ЄС (САП) та Загальної програми дій Союзу з охорони довкілля до 2020 року під назвою «Жити добре в межах обмежених ресурсів нашої планети» [5, с. 137-138].

Визнання охорони навколишнього середовища як невід'ємної складової господарської діяльності відбулося завдяки прийняттю «Порядку денного 2000» (Agenda 2000), що закріпив принципи сталого розвитку як ключового компонента аграрної політики. Основною метою САП є виробництво екологічно безпечної та високоякісної продукції із одночасним збереженням довкілля, орієнтуючись на використання відновлюваних ресурсів. Реформування САП передбачає впровадження принципів раціонального управління природними ресурсами та збалансованого агровиробництва. Важливою частиною цієї політики є створення стимулів для застосування екологічно безпечних технологій у сільському господарстві. Зокрема, державна підтримка включає надання субсидій господарствам, які впроваджують екологічно орієнтовані методи

виробництва, реалізуючи принципи охорони навколишнього середовища. Кожна країна ЄС, спираючись на САП, формує власну екологічну політику, адаптуючи її до національних умов і потреб у сфері аграрного розвитку [5, с. 138].

В Україні реалізуються різні державні програми та закони, спрямовані на раціональне природокористування в аграрному секторі та збереження довкілля. До основних з них належать:

1. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» – цей документ визначає правові основи природокористування та екологічної політики, включаючи моніторинг екологічних умов і управління природними ресурсами. Він також передбачає цільові державні програми для охорони довкілля та підтримки сталого розвитку.

2. Закон «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» – він регулює екологічну стратегію держави, зокрема у сфері сільського господарства, спрямовуючи на інтеграцію екологічних вимог у всі рівні управління аграрним виробництвом.

3. Комплексні програми розвитку сільських територій – ці програми часто передбачають підвищення екологічної ефективності виробництва шляхом фінансової підтримки екологічно чистих технологій.

4. Законодавство щодо субсидування екологічного агровиробництва – у межах держпідтримки сільського господарства передбачені виплати та субсидії для господарств, які впроваджують екологічно безпечні методи виробництва.

5. Державна цільова програма розвитку українського села на 2015-2020 роки – хоча термін дії цієї програми завершився, її принципи збережено у нових стратегічних планах розвитку сільських територій. Вона зосереджувалася на впровадженні екологічних стандартів та підтримці сільськогосподарських підприємств, що реалізують екологічно безпечні практики.

Ці програми є частиною загальної стратегії України з розвитку сталого сільського господарства та інтеграції до європейських екологічних стандартів. Таким чином, ці заходи формують комплексну політику, що підтримує сталий розвиток аграрного сектору, захист довкілля та раціональне використання природних ресурсів в Україні [6].

Нинішня аграрна політика держави має враховувати пріоритети забезпечення

екологічної безпеки і в процесі її реалізації ґрунтуватися на єдиному підході до забезпечення раціонального природокористування та охорони довкілля в сільському господарстві. Гостра необхідність реалізації збалансованого природокористування та забезпечення екологічної безпеки в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності є вагомим аргументом на користь формування та впровадження уніфікованого комплексного нормативного документа, який має об'єднати в один законодавчий акт існуючі положення, які регулюють всі аспекти екологізації аграрних відносин [7].

Екологічну безпеку аграрного сектора можна забезпечити шляхом визначення ключових стратегічних напрямів, що входять до цієї доктрини, а також створення чіткої логічної схеми для своєчасного виявлення і ліквідації потенційних небезпек та загроз, зменшення негативних наслідків. Для цього важливо, щоб прогнозно-аналітичні документи, зокрема стратегія та програма екологічної безпеки в аграрному секторі, стали основою системи управління екологічною безпекою. Вони повинні слугувати інструментом для реалізації екологічної політики в Україні та її регіонах (рис. 1) [5, с. 139].

Екологічна безпека є однією з важливих складових сталого розвитку територій. Забезпечення екологічної безпеки на сільських територіях має велике значення для забезпечення життєдіяльності населення, розвитку сільського господарства, збереження біорізноманіття та забезпечення екологічного балансу.

Екологічна безпека сільських територій охоплює систему заходів, які забезпечують збереження довкілля та гармонійне співіснування природного середовища з соціально-економічною діяльністю. Це поняття базується на таких теоретичних засадах [9]:

1. Концепція сталого розвитку. Згідно з принципами сталого розвитку, економічний розвиток не повинен шкодити природним ресурсам та екосистемам. Вона передбачає інтеграцію екологічних, економічних і соціальних факторів для підвищення якості життя населення та збереження природного капіталу для майбутніх поколінь.

2. Раціональне природокористування. Важливий теоретичний аспект екологічної безпеки – це раціональне використання земель, водних та біологічних ресурсів. Воно передбачає запобігання деградації ґрунтів, ерозії, виснаженню водних ресурсів та знищенню

Рис. 1. Співвідношення стратегічних документів реалізації екологічної політики в аграрному секторі

біорізноманіття шляхом застосування екологічно чистих технологій у сільському господарстві.

3. Моніторинг і екологічна оцінка ризиків. Для забезпечення безпеки важливо проводити постійний моніторинг стану довкілля, особливо на сільських територіях. Екологічна оцінка ризиків дозволяє вчасно реагувати на негативні зміни – наприклад, на погіршення якості ґрунту чи води, які впливають на здоров'я населення та виробництво продуктів харчування.

4. Законодавчо-нормативна база. У теорії екологічної безпеки важлива роль відводиться правовим механізмам. Зокрема, в Україні діють закони «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про екологічну мережу», а також програми, що підтримують екологічні практики в аграрному секторі (наприклад, стратегія розвитку сільських територій до 2030 року).

5. Соціальна та екологічна відповідальність. У теорії екологічної безпеки підкреслюється роль спільнот та місцевого населення у збереженні природного середовища. Децентралізація та залучення громадян до прийняття рішень сприяють більш ефективному управлінню природними ресурсами на місцевому рівні.

6. Адаптація до змін клімату. В умовах сучасних кліматичних викликів важливими є адаптивні підходи до агровиробництва. Це включає зміну сільськогосподарських культур, зменшення використання хімічних добрив і перехід на органічне землеробство, що

знижує вуглецевий слід та покращує екологічний баланс.

Загалом, екологічна безпека сільських територій – це багатоаспектний підхід, який передбачає співпрацю держави, громади та бізнесу задля сталого використання природних ресурсів і покращення якості життя людей.

Початкові концептуальні підходи до розуміння економічної сутності екологічної безпеки природокористування, зазначені Є.В. Хлобистовим, були розвинуті в рамках програмних і нормативних документів, які створювалися на замовлення Держпланів СРСР та УРСР, органів виконавчої влади, Кабінету Міністрів, Академії наук СРСР та УРСР, а пізніше – Національної Академії наук України та органів виконавчої влади незалежної України. Розділ «Охорона природи» та «Охорона навколишнього природного середовища» був включений в багато важливих техніко-економічних, проектних та планувальних розробок 1970-х років [10, с. 211].

Одним з важливих аспектів екологічної безпеки сільських територій є впровадження принципів сталого використання земельних ресурсів. Це передбачає забезпечення раціонального використання земель, врахування агроекологічних принципів в господарській діяльності, зменшення використання шкідливих агрохімікатів, підтримку біологічного різноманіття та збереження родючості ґрунтів. Важливим елементом сталого використання земельних ресурсів є також забезпечення земельної власності та відповідного земельного планування, що дозволяє ефективно

використовувати земельні ресурси та попереджати незаконне використання земель.

Безсумнівним фактом є, що підприємництво відіграє вагомий роль у розвитку сільських територій, впливаючи на формування їх конкурентоспроможності. Це підтверджується наступними ключовими показниками:

1) одним з найважливіших джерел формування бюджетів об'єднаних територіальних громад є підприємництво;

2) підприємницька діяльність забезпечує доходи сільського населення, що позитивно впливає на підвищення їх добробуту та покращення якості життя;

3) це засіб забезпечення продовольчої безпеки жителів сільських територій, а також дієвий локомотив забезпечення продовольчої безпеки країни в цілому;

4) розвиток підприємництва сприяє формуванню ланцюгів аграрного бізнесу (заготівля сировини, переробка сільськогосподарської продукції, надання різних видів послуг тощо), що дозволяє товаровиробникам брати участь у прибутках на всіх етапах просування та збуту власної продукції (рис. 2) [11].

У сучасних умовах підприємницька діяльність повинна бути спрямована на максимальну екологічність, оскільки зростання розмірів економіки негативно впливає на

екосистему і призводить до наростання глобальної екологічної кризи. Ми вважаємо, що розвиток екологічного підприємництва може стати одним з основних елементів, що сприятимуть сталому економічному розвитку країни та її екологічній безпеці.

Висновки. Теоретичні аспекти основ екологічної безпеки сільських територій охоплюють концептуальні підходи, принципи та наукові положення, які визначають шляхи збереження екологічної рівноваги в аграрних регіонах. Вони включають аналіз взаємодії природних, соціальних та економічних факторів, які впливають на стан довкілля та якість життя населення. Ці аспекти дозволяють сформувати науково обґрунтовані моделі управління природними ресурсами та впровадження екологічних практик, адаптованих до особливостей сільських територій. Важливе місце в теорії займає інтеграція екологічних принципів у стратегії сталого розвитку та врахування соціально-економічних умов місцевих громад. Таким чином, теоретичні аспекти екологічної безпеки забезпечують основу для розробки ефективних практичних заходів і політик, спрямованих на досягнення балансу між збереженням природного середовища та соціально-економічним розвитком.

Рис. 2. Екологічне підприємництво у формуванні конкурентоспроможності сільських територій

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беженар І. М., Мамчур В. А., Малік Л. М., Германюк Н. В., Демченко О. В. Теорія сутності дефініції «сільські території». *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 45–54.
2. Герасимчук В. Г. Теоретичні аспекти розвитку сільських територій в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1995/1923>
3. Костюченко Д. Л. Розвиток сільських територій в Україні: проблеми та перспективи. *Ефективна економіка*. 2017. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=4&y=2017>
4. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт наукового дослідження. *Державне будівництво*. 2007. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29__6
5. Карташова О. Г. Забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. №2(77). С. 137–142. URL: <https://ojs.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/80/120>
6. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : Проект Закону України від 07.08.2018 № 9015. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>
7. Литвин О. П. Механізми державного управління у забезпеченні екологічної безпеки. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2012. № 3. С. 102–110.
8. Грановська Л. М., Нижоголенко К. С. Теоретичні аспекти формування еколого-збалансованої моделі економічного розвитку аграрного сектора та сільських територій у зоні зрошення. *Збалансоване природокористування*. 2019. № 3. URL: <https://journals.uran.ua/bnusing/article/view/185880>
9. Коренюк П. І., Федулова С. О. Економіка природокористування : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Видавництво «Акцент ПП», 2014. 274 с.
10. Грановська Л. М., Приндюк К. С. Теоретичне обґрунтування концептуального підходу до формування еколого-збалансованої моделі сталого розвитку сільських територій. *Таврійський науковий вісник*. 2015. № 92. С. 208–2016.
11. Шуляк Б. В. Теоретичні засади екологічного підприємництва у контексті сталого розвитку сільських територій. *Ефективна економіка*. 2018. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/166.pdf

REFERENCES:

1. Bezhenar I. M., Mamchur V. A., Malik L. M., Hermanyuk N. V., Demchenko O. V. (2021) Teoriia sutnosti definit-sii «silski terytorii» [Theory of the essence of the definition of «rural areas»]. *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 45–54.
2. Gerasymchuk, V. G. (2022) Teoretychni aspekty rozvytku silskykh terytorii v Ukraini: problemy ta shliakhy vyrishennia [Theoretical aspects of rural development in Ukraine: problems and solutions]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 45. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1995/1923>
3. Kostyuchenko D. L. (2017) Rozvytok silskykh terytorii v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Rural Development in Ukraine: Problems and Prospects]. *Efektivna ekonomika*, vol. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=4&y=2017>
4. Pavlov O. I. Silski terytorii yak ob'ekt naukovooho doslidzhennia [Rural areas as an object of scientific research]. *Derzhavne budivnytstvo*, vol. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29__6
5. Kartashova O. H. (2022) Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v ahrarnomu sektori [Ensuring environmental safety in the agricultural sector]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, vol. 2(77), pp. 137–142. URL: <https://ojs.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/80/120>
6. Pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku : Pro Stratehiiu staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku : Proekt Zakonu Ukrainy of 07.08.2018 no. 9015. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>
7. Lytvyn O. P. (2012) Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia u zabezpecheni ekolohichnoi bezpeky [Mechanisms of public administration in ensuring environmental safety]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Serii : Upravlinnia*, vol. 3, pp. 102–110.
8. Hranovska L. M., Nyzheholenko K. S. (2019) Teoretychni aspekty formuvannia ekoloho-zbalansovanoi modeli ekonomichnoho rozvytku ahrarnoho sektora ta silskykh terytorii u zoni zroshennia [Theoretical aspects of the formation of an ecologically balanced model of economic development of the agricultural sector and rural areas in the irrigation zone]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, vol. 3. Available at: <https://journals.uran.ua/bnusing/article/view/185880>
9. Korenyuk P. I., Fedulova S. O. (2014). *Ekonomika pryrodokorystuvannia : navchalnyi posibnyk* [Economics of nature management: a textbook]. Dnipropetrovs'k: «Accent PP», 274 p.

10. Hranovska L. M., Pryndiuk K. S. (2015) Teoretychne obhruntuvannia kontseptualnoho pidkhodu do formuvannia ekoloho-zbalansovanoi modeli staloho rozvytku silskykh terytorii [Theoretical substantiation of the conceptual approach to the formation of an ecologically balanced model of sustainable development of rural areas]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*, vol. 92, pp. 208–2016.

11. Shuliak B. V. (2018) Teoretychni zasady ekolohichnoho pidpriemnytstva u konteksti staloho rozvytku silskykh terytorii [Theoretical foundations of ecological entrepreneurship in the context of sustainable development of rural areas]. *Efektivna ekonomika*, vol. 4. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/166.pdf